М.П. Бублій,
старший викладач кафедри економіки праці
та управління персоналом ХарРІ НАДУ

ФАКТОРИ МІГРАЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ СТАТИСТИЧНОГО ОБЛІКУ

Доведено, що успішне державне регулювання міграції робочої сили великою мірою залежить від розуміння факторів, що впливають на міграційні процеси, від механізмів їх дії, точного статистичного матеріалу стосовно кількості та складу мігрантів спрямованості міграційних потоків та ін.

Ключові слова: державне регулювання, міграція, міграція робочої сили, статистичний облік, факторі впливу.

Істотне зростання масштабів та інтенсивності зовнішньої міграції, робочої сили в Україні актуалізує її дослідження як явища, що має суттєвий вплив на розвиток економіки, соціальної сфери, демографії та інших сторін суспільного життя. Наявність її як позитивних, так і негативних аспектів обумовлює необхідність наукового обґрунтування державного регулювання міграційних процесів, опрацювання відповідних практичних рекомендацій спрямованих на нейтралізацію негативних наслідків і посилення позитивного ефекту. Ефективне державне регулювання міграції робочої сили великою мірою залежить від розуміння факторів, що впливають на міграційні процеси та механізмів їх дії. Характерною особливістю для України є ускладнення аналізу розмірів і тенденції міграції робочої сили недосконалістю інформаційного та статистичного забезпечення, відсутністю стандартизованих національних і міжнародних показників, які здебільшого мають фрагментарний і залежний від контексту публікацій характер.

Мета роботи – класифікувати причини, фактори, що впливають на міграцію робочої сили, з’ясувати можливість впливу на них органів державної влади, дослідити особливості статистичного обліку міграційних процесів.

Кожен індивідуальний акт міграції і міграційний процес у цілому обумовлені причинами, умовами, факторами. У спеціальній літературі немає однозначного визначення і розмежування цих понять і підходів.

Л. Рибаковський визначає фактор міграції як сукупність умов і обставин, які завдяки особливому поєднанню і взаємодії впливають на територіальну рухливість населення [3].

Багато дослідників ототожнюють причини і фактори. Так, В. Перевєдєнцев у багатьох своїх роботах повторює: щоб з'ясувати фактори міграції, треба встановити причини, що примушують людей переселятися. В іншій роботі він роз'яснює, що причини міграційних явищ, які, з одного боку, достатньо загальні і глибокі, а з іншого – специфічні саме для міграції населення, можна назвати факторами [2].

На думку О. Хомри, міграція обумовлена певними причинами; причому більшість переселень (міграцій) пов'язана в основному з факторами економічного порядку. Далі він стверджує, що причини – це відношення мігранта до умов [4]. В. Костаков причинами міграції називає наявність вільних робочих місць, а факторами – вищий рівень життя, кращі природнокліматичні умови та ін. [1].

Фактор можна визначати і як рушійну силу, і як причину одночасно, усе залежить від того, до яких процесів, явищ це відноситься. На соціальні процеси, у тому числі і міграційні, впливає не один який-небудь фактор, а їх сукупність, що включає як природні, так і соціальні компоненти. Безліч компонентів, що відрізняються по силі дії на те або інше явище, по місцю і часу прояву, за своєю природою, по напрямах дії тощо – усе це, так або інакше, викликало необхідність класифікації факторів. Будь-яка класифікація умовна, вона завжди має цільовий характер, від мети, яка ставиться перед нею, залежить вибір класифікаційної ознаки.

Широко відоме ділення факторів, виходячи з особливостей міграційних процесів, наприклад, на ті, які сприяють залученню населення в новий район, і ті, які направлені на його закріплення в цих місцях. Іноді виділять, фактори

відтоку, притоку, виштовхування, тяжіння тощо. Фактори можна класифікувати як позитивні, тобто що привертають населення, або сприяють його приживлюваності, і негативні, стимулюючі відтік населення. До подібних трактувань примикає розділення факторів на дві групи: фактори-каталізатори, тобто прискорювачі, і фактори-інгібітори, тобто сповільнювачі.

Поширеним способом виділення факторів соціальних процесів взагалі і факторів міграції зокрема є їх розподіл по сферах суспільного життя. Причому цей підхід класифікації факторів міграції має три відтінки. По-перше, наведено різні фактори міграції без їх ілюстрації конкретними проявами; по-друге, кожен з названих факторів або частина з них коментуються тим або іншим прикладом конкретного прояву; по-третє, надано перелік різних показників, умов життя, які називаються факторами міграції.

Найбільш повне уявлення про сукупність факторів міграції дане в роботах В. Перевєдєнцева. Він виділяє, наприклад, економічні, етнічні, демографічні, природні (природно-географічні), моральні, соціологічні, культурні, соціально-психологічні фактори, а також суб'єктивні та об'єктивні фактори міграції. Під об'єктивними розуміються територіальні відмінності в значущих для людини умовах життя, під суб'єктивними – особливості структури людини (потреби, інтереси, прагнення, ціннісні орієнтації людей), які обумовлюють диференціацію рішень, що приймаються в одних і тих же умовах різними індивідами або групами [2].

Широко розповсюджена класифікація факторів міграції залежно від можливостей держави регулювати їх вплив на міграційні процеси: керовані (фактори-регулятори) і некеровані (фактори-умови). Виділяють і третю групу безпосередньо не керованих, але побічно регульованих факторів.

Фактори поточного, оперативного державного регулювання, переважно мають соціально-економічну природу. До них відносять відмінності в заробітній платі, встановлення або відміну певних пільг, розподіл капітальних вкладень, кадрову і національну політику. Ці фактори можуть

безпосередньо плануватися і змінюватися державою. У системі управління міграціями, де дія направлена на регульовані фактори, зазвичай виділяють:

– правові фактори – закони та інші нормативні акти, що створюють правове поле, у рамках якого здійснюється регулювання міграції;

– економічні – це переважно фінансові витрати на залучення, компенсацію майнових втрат і облаштування мігрантів, вони включають бюджетні і позабюджетні кошти;

– організаційні – структури, що беруть участь у межах своєї компетенції в регулюванні залучення, забезпечення і обслуговуванні міграційних потоків;

– інформаційно-пропагандистські – моніторинг руху міграційних потоків, висвітлення міграційної політики в засобах масової інформації, довідковій, методичній та нормативній літературі.

По цих чотирьох напрямах формуються зазвичай національні і регіональні міграційні програми. Їх ефективність багато в чому визначається тим, наскільки ці програми враховують значення суб'єктивного фактора.

До факторів, не керованих державою, відносять фактори, що постійно діють: природні умови (метеорологічні, геологічні, фіто-, зоогеографічні), транспортно-географічне положення територій.

До побічно регульованих відносять так звані «тимчасові» фактори, які можуть бути змінені поступово. Це рівень освоєння території, тобто створення виробничої і соціальної інфраструктури; віково-статевий, етнічний і генетичний (за часом мешкання) склад населення;

Співвідношення та зіставлення факторів і причин стосовно соціальних процесів є достатньо складним. Разом з об'єктивним моментом (те, що впливає), відіграє роль суб'єктивний момент (то, на що впливає), або людська психіка, тобто вплив факторів опосередковано через свідомість. Суть у тому, що фактори впливають на міграційні процеси не прямо, а через поведінку тих людей, які наповнюють міграційні потоки. Для потенційних мігрантів значення має не те, що їм пропонується, а те, до яких відмінностей приведуть

заходи, що приймаються, в місцях можливого вселення порівняно з місцем їх попереднього мешкання. Тому причина виступає як проміжна ланка між фактором і явищем. Причина – це суб'єктивний фактор.

Таким чином, залежність явища (у нашому випадку – зовнішньої міграції робочої сили) від умов, що її породжують, складається в такій послідовності: умови – фактори – причини – явище.

Просторова специфіка дії груп факторів вказує на значущість для мігрантів усіх територій індивідуально-особових факторів.

Фактори міграції населення діють не ізольовано, а в сукупності, лише, міняючи свою значущість у різних місцях і в різний час, хоча їх сукупність у всіх випадках може розрізнятися. Виняток становлять лише примусові міграції, де домінуючим, частіше єдиним, виступає правовий фактор.

На вирішення людей емігрувати впливає цілий конгломерат мотивів і факторів: демографічного розвитку країни, особистих і сімейних обставин громадян, матеріального і культурного рівня життя, соціально-політичної ситуації в країні, економічної кон'юнктури та ін. Від них залежать критерії, по яких можна класифікувати окремі види і форми міграції.

Для запровадження ефективного державного регулювання міграцією робочої сили необхідно мати точний статистичний матеріал стосовно кількості та складу мігрантів спрямованості міграційних потоків та ін.

Облік міграції населення є одним з найбільш складних видів збору даних про населення і викликає у фахівців велику кількість зауважень. Труднощі обліку міграційного руху супроводжують дослідників постійно.

Основна проблема, з якою дослідники стикаються при спробі аналізу понять і концепцій, що лежать в основі систем збору інформації в різних країнах, – це відсутність інформації по самих фактично використовуваних концепціях. Інформація по міжнародній міграції набагато більш доступна, чим документація по визначеннях, що є в основі цих даних. Міжнародний мігрант – це людина, яка змінила країну мешкання. Дане визначення складає суть, численних дефініцій міжнародної міграції, які представлені в різних

статистичних і літературних матеріалах. Проте необхідність і практика обліку вимагають, щоб це визначення було конкретизоване за допомогою низки аналітичних критеріїв, таких, як країна походження мігранта, тривалість перебування в країні імміграції, цілі і причини імміграції (еміграції), та ін.

Так, країна походження іммігранта може визначатися як країна і його колишнього місця проживання, або країна, де він народився, або чиїм громадянином він є. Очевидно, що для однієї і тієї ж людини ці три ознаки, що визначають країну його походження, можуть не співпадати. Якщо взяти демографічні довідники будь-яких двох країн, назвемо їх *А* і *Б*, в яких реєструються міграційні процеси, то, як правило, можна зіткнутися з такою невідповідністю: чисельність, вибулих з країни *А* в країну *Б* за даними країни *А* не буде рівна чисельності прибулих в країну *Б* з країни *А* за даними країни *Б*. Причому в одних випадках розбіжності між даними по емігрантах і іммігрантах можуть наближатися до нуля, в інших перевищувати цілий порядок.

Обліковою специфікою міграційних процесів є і той факт, що мігрант реєструється двічі: перший раз в країні вибуття відповідно до встановлених в ній критеріїв визначення і правил реєстрації емігрантів, другий раз – в країні прибуття відповідно до встановлених в ній категорій визначення і правил реєстрації іммігрантів. Крім того, результати обліку відповідних міграційних потоків в країнах з однотипними визначеннями і правилами реєстрації можуть помітно розрізнятися із-за різного ступеня недообліку іммігрантів. Це пояснюється тим, що в більшості країн світу, як правило, по причинах історичного, фіскального, економічного та інших порядків виробилися свої, унікальні визначення і правила реєстрації мігрантів. Тому, виникає необхідність уніфікації національних визначень міжнародної міграції в цілях порівняння даних, для багатьох національних і майже всіх міжнародних статистичних інститутів.

Розроблені в ООН рекомендації для реєстрації мігрантів поки не знаходять широкого застосування. Більшість країн, продовжує орієнтуватися на свої колишні національні визначення. Так, згідно оцінкам Евростату, в кінці 1990-х рр.і з 31 країни – членів – ЄС і Європейської асоціації вільної, торгівлі – тільки в дев'яти використовуються тимчасові критерії визначення міжнародних мігрантів, запропоновані фахівцями ООН. П'ять з дев'яти країн представляють Північну Європу: Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція [5].

Основу у сфері генерування інформації, потрібної для формування політики в галузі міждержавної міграції робочої сили забезпечують загальні і спеціалізовані системи збору даних, як у країнах виїзду, так і в країнах в'їзду працівників-мігрантів [6]. Їх основні завдання полягають у визначенні: по-перше, об'єму міграції, по-друге, міграційних потоків і, по-третє, характеристик мігрантів.

Загальні системи використовуються для збору інформації, що стосується всіх видів міжнародних мігрантів. Основними з них є: переписи населення, регістри населення, що постійно ведуться, регістри іноземців, адміністративна статистика і статистика прикордонного контролю. З цих джерел можна отримати інформацію про громадянство, місце проживання, час і тривалість перебування в країні, мету перебування і місце народження.

Спеціалізовані джерела акумулюють відомості про певні види міжнародних мігрантів. Так, отримання інформації про іноземних працівників, тобто особах, прийнятих країною, з очевидною метою здійснення економічної діяльності можливо через такі найбільш загальні типи статистичних систем збору даних як статистика дозволів на роботу, статистичні дані, які отримують зі звітів роботодавців, та при контролі контрактної трудової міграції.

Проте процедури продовження документів на право трудової діяльності в країні призначення нерідко аналогічні порядку їх видачі, але

вони не можуть бути використанні в якості індикатору реального потоку трудящих мігрантів.

Крім того, існують численні виключення з правил, за якими первинні дозволи на роботу повинні бути отримані за кордоном або безпосередньо після прибуття, що також ускладнює виявлення реальних масштабів прибуття працівників-мігрантів.

Інша важлива статистична величина – це кількість іноземців, які легально здійснюють економічну діяльність у даний момент часу. Часто історія дозволів на роботу кожного індивідуального мігранта не простежується. Тому було б корисно розробити бази даних, які б дозволили ідентифікувати кількість мігрантів, що мають дозвіл, що діє, на роботу, у будь-який момент часу. Така технологія існує, питання полягає в тому; чи мають агентства, що займаються їх видачею, прагнення і засоби для застосування таких нововведень. Іншим найважливішим чинником є те, наскільки уряд хоче мати актуальні, легко доступні регістри даних по міжнародних працівниках-мігрантах і бажає поширювати статистичну інформацію з цих регістрів.

Статистичні дані, які отримують при видачі дозволів на роботу, мають декілька потенційних переваг. Перше полягає в тому, що вони стосуються тільки працівників-мігрантів і таким чином відображають методи, використовувані урядом для контролю за іноземцями, що здійснює економічну діяльність. Отже, вони кращі, ніж інші джерела інформації дозволяють провести ідентифікацію різних типів працівників-мігрантів. Крім того, видача дозволів на роботу зазвичай залежить від наявності робочого місця, яке займе працівник-мігрант і припускає існування контракту. Таким чином, з даного джерела можливе отримання точнішої інформації щодо роду занять, сектору економічної діяльності, заробітної платні та іншим характеристикам професійної діяльності мігранта.

Статистичний облік дозволів на роботу дозволяє встановити, як дійсно реалізується міграційна політика, він забезпечує необхідну основу для її

оцінки. У цьому відношенні вельми корисними є збір і публікація даних як по кількості виданих, так і відхилених дозволів. Засобом оцінки ефективності існуючої міграційної політики може слугувати інформація про час, який необхідний для оформлення клопотання.

Що стосується недоліків статистики дозволів на роботу, найбільш помітний з них – це те, що вона відображає тільки тих іноземців, які охоплені контролем за здійсненням економічної діяльності. Враховуючи її адміністративний характер, вона представляє рух документів, а не людей, і тому відбиває зміни в адміністративних правилах або в нормативних актах, регулюючих працю іноземців, чим дійсні зміни в їх економічній діяльності. Проте, як показник результативності існуючої політики, вона стає корисною за умови, що дані ретельно обробляються, розповсюджуються і описуються.

У країнах, де є домовленості про спільний ринок праці, громадянам державам – членам спільного ринку праці, як правило, не потрібно отримувати дозвіл на роботу в державі, що не є їх власною. У деяких країнах на громадян колишніх колоній також не розповсюджується вимога отримання дозволів на роботу. У багатьох державах, іноземним корпораціям або підрядчикам можуть видаватися колективні дозволи на роботу, що дозволяють їм привозити певну кількість трудящих на встановлений термін. Найчастіше кількість працівників, прийнятих на колективній основі, реєструється неправильно.

Недоліком статистики дозволів на роботу є і те, що вона не охоплює іноземців, що працюють нелегально. Проте деякі з них враховуються статистикою. Наприклад, у випадках, коли термін дії їх дозволу закінчується, або тих, що міняють працедавця з порушенням правових розпоряджень.

Інформація про нормативні акти, що стосуються допуску іноземців, бажаючих здійснювати економічну діяльність доступна або потенційно доступна в багатьох країнах і може служити ілюстрацією різних варіантів системи видачі дозволів на роботу.

У деяких країнах інформація по сукупній кількості зайнятих іноземців надходить у звітах роботодавців або підприємств. Обов'язок надавати такі звіти може бути встановлений законом, або ж таку інформацію можна отримати за допомогою переписів або обстежень підприємств. У деяких країнах підприємства державного сектора повинні доповідати щорічно про кількість працівників з поділом їх за громадянством.

У більшості випадків дані, що отримані зі звітів роботодавців не здатні охопити повний спектр легально зайнятих іноземних робочих, оскільки не всі працедавці охоплені процедурами діючої звітності. Її цінність полягає в тому, що вона відображає поточну роль зайнятих іноземців у даних секторах. На жаль, доступна інформація щодо обхвату області дії і правової основи цієї звітності часто є поверхневою. Тому неможливо дати точну оцінку сильних і слабких сторін зібраної інформації. Очевидно, що використання звітності роботодавців для отримання статистичних даних по кількості зайнятих іноземців в даний час є менш розвиненим джерелом інформації порівняно з іншими джерелами. Проте оскільки ціла низка країн, відомих як важливі країни призначення трудової міграції, вже ввели такі звіти, вони можуть бути репрезентативними тільки відносно іноземців, зайнятих у формальному секторі, і в багатьох випадках тільки для конкретного сектора економічної діяльності. Від роботодавців може не бути потрібним представлення доказів того, що іноземці, по яких вони звітують, одночасно легально проживають і легально працевлаштовані, але як правило в їх звітах немає іноземців, які знаходяться в неврегульованій ситуації по відношенню до працевлаштування або мешкання в країні. Джерела даних, розглянуті вище, відносяться до міжнародних мігрантів в країні призначення.

Країни походження також мають статистичні джерела, що видають інформацію виключно по міжнародних трудящих мігрантах, як правило, у вигляді побічного продукту процедур, установлених для сприяння еміграції працівників. Дані, що отримані в результаті контролю за контрактною трудовою міграцією в країнах походження, в основному використовуються

для визначення тимчасових тенденцій. Проте при інтерпретації цих змін деякі з них можуть бути швидше результатом правових і адміністративних переміщень, чим дійсної зміни основних потоків.

Основний недолік даних, що отримані в країнах походження працівників-мігрантів при контролі за міграцією контрактних працівників, часто пов'язаний з їх неповнотою, оскільки вони не охоплюють всіх трудящих, що виїжджають з країни для роботи за кордоном. Очевидно, що частина мігрантів може забезпечити собі контракт зарубіжного працедавця за допомогою приватних агентств по найму, або ж самостійно і таким чином обійтися без офіційної дозвільної процедури.

Інша можлива причина неповноти інформації полягає в тому, що деякі мігранти можуть бути звільнені від необхідності отримання дозволу.

Ще одна група осіб, яких не охоплює статистика, що отримані за допомогою системи контролю за рухом контрактних трудящих мігрантів по країнах походження, включає людей, які залишають країну з наміром працювати за кордоном, знаходячись у неврегульованій ситуації. Так, люди, які виїжджають з країни по туристичних візах без заздалегідь укладених контрактів з іноземним роботодавцем та згодом знаходять робочі місця за кордоном без отримання необхідних дозволів на роботу, не є контрактними трудовими мігрантами, і не можуть враховуватися системою, створеною для обліку їх кількості.

Таким чином, статистика країн еміграції виявляється менш повною, чим статистика країн імміграції, тому що люди, які залишають країну на тривалий час, можуть з різних причин не зареєструвати факт свого вибуття [7].

Аналіз показав, що статистика і облік міграції населення незважаючи на значні зусилля світової наукової громадськості і міжнародних організацій (ООН, МОП, МОМ та ін.) по їх поліпшенню, потребують серйозного доопрацювання. В урядових і наукових колах спостерігається зростаючий інтерес до кількісного вимірювання міжнародних потоків міграції і до оцінки

її економічних і соціальних наслідків. На жаль, невеликі можливості використання міграційної статистики накладають серйозні обмеження на проведення системного аналізу соціальної (наприклад, регулювання міграції, культурна асиміляція, роль і статус жінок), демографічної (наприклад, приріст населення, вік і статева структура населення), або економічної (наприклад, ринок праці, технологічні зміни, заощадження і інвестиції, баланс платежів, розподіл доходу) дії міграції в країнах виїзду і в'їзду. За відсутності такого аналізу концепція міграції та її наслідки аналізуються скоріше абстрактно, на рівні загальних ідей, чим у конкретній площині. Звідси завдання і цілі міграційної політики неминуче формулюються на хиткій основі. До теперішнього часу узгоджені дії з організації статистики трудової міграції населення у світовому масштабі практично відсутні.

На соціальні процеси, у тому числі і міграційні, впливає не один який-небудь фактор, а їх сукупність, що включає як природні, так і соціальні компоненти. Залежність міграції робочої сили від умов, що її породжують, складається в такій послідовності: умови – фактори – причини – явище.

Важливим є поділ на фактори-умови та фактори-регулятори. Перші з них, зокрема географічне розташування та природні умови, не піддаються державному регулюванню. Водночас, під впливом цілеспрямованої діяльності держави можуть поступово змінюватися рівень економічного розвитку території, соціальна інфраструктура, джерела та зміст інформації про міграцію. Інші фактори можуть безпосередньо моделюватися державою. До них належить законодавство, адміністративні правила, організаційні заходи, регулювання рівня заробітної плати та інших виплат, встановлення або, навпаки, відміна певних пільг тощо.

Доведено, що для запровадження ефективного державного регулювання міграції робочої сили необхідно мати доволі точний статистичний матеріал стосовно кількості та складу мігрантів спрямованості міграційних потоків та ін. Необхідно досягти найбільш повного статичного відображення міграційних процесів; слід забезпечити зіставність і

порівнюваність даних, отримуваних різними відомствами і різними методами на національному рівні; національна статистика повинна бути зіставною з даними інших країн, тому необхідно удосконалювати систему збору даних про зовнішні міграції у відповідності до міжнародних вимог.

Список використаних джерел

1. *Костаков В*. Проблемы формирования рынка труда // Экономика и математические методы. – 1995. – № 5. – С. 39.

2. *Переведенцев В.И.* Миграции населения в СНГ опыт прогноза – М. : Полис, 2005. – 167 с.

3. *Рыбаковский Л.Л.* Стадии миграционного процесса. – М. : М-во по делам федерации, нац. и миграц. политики Рос. Федерации, 2001. – 160 с. – (Миграция населения. Приложение к журналу "Миграция в России". Вып. 5).

4. *Хомра О.* Структура і напрямки міграційних потоків населення України (заключний науковий звіт по проекту). – К., 1998.

5. International Migration: Regional Processes and Responses / Ed. by M. Macura, D.Coleman. – N.Y., Geneva: UN, 1994. – 200 p.

6. International Migration and Development: World Population Monitoring 2005 / Department of Economic and Social Affairs. Population Division. – N.Y.: UN, 2006. – 162 p.

7. *Koslowski R.* European Union Migration Regime, Established and Emergent // Challenge to the nation-state: Immigration in the Western Europe a. the U.S. / Ed. by Joppke Chr. – Oxford: Oxford Univ. press, 1998. – P. 153 – 190.

Bubliy M.P. **Factors of migration of labour force and feature of it statistical account.**

Successful government regulation of migration of labour force in a large measure depends on understanding of factors which influence on migratory processes, mechanisms of their action, exact statistical material in relation to an amount, composition of migrants and orientation of migratory streams and other.

Key words: government control, migration, migration of labour force, statistical account, factors of influence.

Бублий М.П. **Факторы миграции рабочей силы и особенности ее статистического учета.**

Доказано, что успешное государственное регулирование миграции рабочей силы в большой мере зависит от понимания факторов, которые влияют на миграционные процессы, механизмов их действия, точного статистического материала относительно количества, состава мигрантов и направленности миграционных потоков и др.

Ключевые слова: государственное регулирование, миграция, миграция рабочей силы, статистический учет, факторы влияния.